

Norsk middelaldersk steinarkitektur

En generasjons bygningsarkeologiske arbeide i perioden 1950-80
Problemer og resultater

Av Hans-Emil Lidén

1. Innledning

Utforskningen av middelalderarkitekturen i Norge var i hele første halvdel av 1900-årene for en stor del preget av en trang til å skape *syntheser* på grunnlag av et allerede eksisterende materiale. For det meste dreiet det seg om et materiale som var samlet inn av gründer-generasjonen innen faget: arkitektene som i 1850 og -60-årene dro rundt og målte opp og beskrev praktisk talt hele vår bestand av middelaldermonumenter. Dette arbeidet ble gjenopptatt og intensivert i årene fra 1900 og frem til 1912, og i noen grad ble det fortsatt også i mellomkrigstiden, for eks. av menn som Gerhard Fischer og Anders Bugge som begge utga beskrivelser av enkeltanlegg, men i hovedsaken var perioden preget av en trang til *sammenfatning* av kunnskaper som ga seg utslag i en rekke oversiktsverker. Rekken innledes av Lorentz Dietrichsons bok om De norske stavkirker fra 1892. I 1909 kom Harry Fettes bok om Norges kirker i middelalderen. I 1925-27 fulgte så det store løftet med en tobinds norsk kunsthistorie hvor Johan Meyer ga oversikter over både stav- og steinbygningskunsten i middelalderen. Neste mann ut var Anders Bugge som i 1933 ga ut sin viktige artikkel om »Norge« i bind 23 »Kirkebygningene og deres utstyr« i serien Nordisk kultur, og i 1935 fulgte han opp med å formulere sin oppfatning av de norske stavkirkenes opprinnelse og utvikling i artikkelen »The Ori-

gin, Development and Decline of the Norwegian Stave Church« i Acta Archaeologica, b. VI. En oversikt over fagets forskningshistorie ga han i 1945 i festskriftet til Harry Fett.

Vi som i 1950-årene sto ved inngangen til arbeidet i vingården, reagerte på denne typen forskning. Den var etter vår oppfatning basert på et for overfladisk kjennskap til de enkelte monumenter. Vi fant at mange av de skisserte årsaksammenhenger var tvilsomme fordi de var for løst fundert. Vi var *mot* hypoteser og *for* fakta i forskningen. Svarene på helt sentrale spørsmål – såsom spørsmålet om monumentenes datering og plassering innen en norsk og europeisk sammenheng – var basert på en metode som vanskelig lot seg kontrollere objektivt, nemlig *stilanalysen*. Ihvertfall slik den ble brukt på det norske materialet, bygget den etter vår oppfatning på et subjektivt skjønn i for stor grad. De av oss som ellers var prinsippielt enig i at den stilanalytiske metoden tross alt var et nødvendig redskap, hadde liten motivering for å fortsette arbeidet. Vi følte at siste ord igrunnen var sagt. Det var liksom ikke mulig å komme lenger ad den vei, utover små justeringer av detaljer i det stilhistoriske bildet – rene petitesseer i den store sammenheng.

Løsningen på disse problemer lå, etter vår oppfatning, i å skaffe seg mere *realkunnskap* om monumentene. Det måtte foretaes mere inngående undersøkelser

for om mulig avlure dem flere opplysninger om deres bygningshistorie – om endringer og påbygninger – bl.a. med tanke på mere presise dateringer – helst ved hjelp av metoder som var uavhengige av den stilanalytiske.

Interessefeltet forflyttet seg altså fra generell arkitekturhistorie mot bygningsarkeologi. Den sammenliknende del av studiet ble – foreløpig – ofret mindre oppmerksomhet. Nå var det monumentene selv som måtte stå i fokus. Så kunne syntesenes tid atter opprinne når tilstrekkelige mengder ny kunnskap var innsamlet. Vi hadde den tro at et nytt helhetssyn nærmest ville utkrystallisere seg av seg selv i forskerens bevissthet dersom han/hun bare fikk tilført ny kunnskap.

Som enhver student idag vet, går dette synet nå for å være aldeles avlegs. Positivismekritikken i -60 og -70 årene artet seg som et oppgjør med den slags holdninger.

Like fullt tør jeg som »gammelpositivist« hevdet at vår reaksjon den gang var sunn, og at den ga støtet til en type forskning som virkelig ga både ny kunnskap og nye perspektiver. Det viktige var at forskerne – ihvertfall noen av dem – ble tvunget fra skrivebordet og ut i feltet.

Nå vil det være galt å hevde at forskningens karakter utelukkende er betinget av forskernes holdninger. De ytre betingelser spiller også en rolle. Derfor er det viktig å ha for øye at utforskningen av norsk middelalderarkitektur har skjedd i Riksantikvarens regi, innen rammen av vanlig antikvarisk arbeid. Det dreier seg om vitenskapelige »nødsarbeider«; undersøkelser som har vært betinget av reparasjoner og restaureringer. Vi har ikke kunnet velge undersøkelsesobjekter; de er blitt oss tildelt av tilfeldighetene. Det kan forklare at arbeidet stundom har fått preg av et slags vitenskape-

lig innhøstningsarbeid uten at man på forhånd har gjort seg opp bestemte meninger om *hva* man vil undersøke og *hvorfor*.

Likevel har store deler av forskningen vært problemrettet – ja faktisk preget av et altoverskyggende problem med aner helt tilbake til Lorentz Dietrichsons tid: spørsmålet om stavkirkenes opprinnelse og utvikling. Dette temaet er utredet av Håkon Christie i den foregående artikkel. Her skal bare tilføyes at i tilbakesyn kan det kanskje fortone seg som om interessen har vært *for* snevert fokusert på bygningsarkeologi. At for eks. det rike antropologiske materialet som kirkeundersøkelsene også bringer for dagen kanskje har vært noe neglisjert i Norge, i motsetning til hva som har vært tilfelle i Sverige og i Danmark.

Forskningen omkring de middelalderske steinkirkene er kanskje også kommet litt i skyggen av stavkirkeproblematikken. Ikke slik å forstå at steinkirker ikke er blitt undersøkt, men resultatene er ikke blitt problematisert på samme måte som i stavkirkeforskningen. Ved undersøkelser i steinkirker har hovedvekten oftest blitt lagt på å finne og grave frem spor av deres forgjengere som uten unntak har vist seg å være trekirker. Derved har interessen så og si automatisk blitt konsentrert om stavkirkeproblemer også ved disse undersøkelsene.

I noen tilfeller er det likevel steinanlegg som har vært både rammen og målet for undersøkelsene. Det gjelder Gerhard Fischers undersøkelser av domkirkene i Stavanger og Trondheim, samt hans undersøkelser av Utstein kloster, Bergenhus og Erkebispegården i Trondheim. Disse undersøkelsene har gitt viktige resultater som er lagt frem i praktfulle publikasjoner (1). De er periodens arkitekturhistoriske flaggskip, så og si, men heller ikke her er forskningen egentlig problematisert. Å lese Fischers to binds verk om Trond-

heim domkirke er som å lese en detaljert guide gjennom kirken, hvor selv de minste skjevheter og eiendommeligheter i byggverket er forklart med overlegen bygningsarkeologisk innsikt. Men arkitekturhistoriske problemer er ikke blitt stillt eller belyst i vesentlig grad.

Hva mener jeg da med uttrykket »problematisert forskning«? Sempelthen at man på forhånd stiller spørsmål til den bygning man skal undersøke og legger undersøkelsen opp med tanke på å få de mest fyldestgjørende svar.

Slik har det knapt vært arbeidet i Norge i perioden, og slik *kan* det vanskelig arbeides siden det dreier seg om en forskning som er betinget av utenforliggende (antikvariske) hensyn.

2. Trinnvis bygging

Likevel har det etterhvert utkrystallisert seg visse spørsmål og problemer som det bør arbeides videre med. Noen av disse problemene skal her skisseres. Det første er direkte utledet av det generelle spørsmål om en kirkes alder og bygningshistorie, og kan kalles problemet om den *trinnvise* bygging av middelalderkirker. Det ser ut til at de fleste steinkirkene er oppført i flere etapper og at koret gjerne er bygget først. Er dette regelen, og i tilfelle, hvorfor er det slik? Hva er det som betinger unntakene?

I en rekke tilfeller som er undersøkt, synes det å være hensynet til en allerede stående kirke som har diktert fremdriften av byggearbeidene med den nye. I *Møre kirke* i Nord-Trøndelag var dette særlig tydelig (Lidén 1969). Bygningsundersøkelsene i denne steinkirken som stammer fra slutten av 1100-årene, viste at koret var bygget først (fig. 1). Det lå i sin helhet øst for den eldre trekirken på stedet og kunne reises uavhengig av den. Deretter ble skipet bygget i to trinn. Det

første, som omfattet sørmuren, mens trekirken ennå sto, det andre, som omfattet nord- og vestmuren, etter at den eldre kirken var revet. Ved anlegget av nordmuren har man bestemt seg for å forlenge skipet vestover. Dette forklarer et hittil gåtefullt trekk ved vindus- og portalplasseringen i skipet. Ingen av åpningene i de to langmurene korresponderer med hverandre. Åpningene i sørmuren er innpasset det opprinnelige planlagte, korte skip, mens åpningene i nordmuren er tilpasset det forlengede skip. Skipets sørmur har altså vært bygget helt opp til vindushøyde før man overhodet begynte på nordmuren.

Håkon Christies undersøkelser i *Herøy kirke* på Hel-

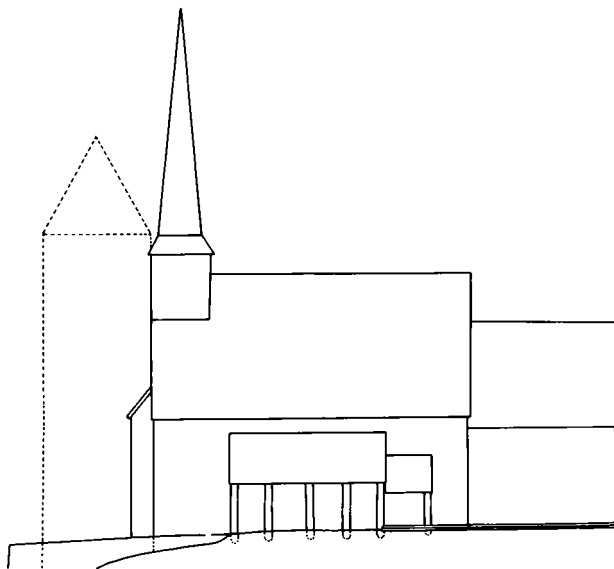

Fig. 1. Møre kirke, Nord-Trøndelag sett fra syd. ca. 1180. Kirken er et godt eksempel på en trinnvis bygging av en steinkirke fordi man under byggingen har tatt hensyn til en tidligere kirke på stedet (inntegnet). Steinkirkens 1. byggetrinn omfattet koret og østre del av skipet. Denne del av bygningen fikk profilert sokkel. Skipets to byggetrinn fremgår ikke av tegningen. Vesttårnet som var en del av det opprinnelige anlegg (antakelig byggetrinn IV) styrtet 100 år senere. (1200-årenes slutning).

geland viste at også den var bygget i flere etapper (Christie 1973). Et kvadratisk kor ble bygget før skip og apsis (fig. 2). Under første byggetrinn var åpningen mot vest, den senere korbue, lukket med en midlertidig trevegg. Mot øst kan den vide, fint utformede åpningen som senere ledet inn til apsidens, opprinnelig ha forbundet steinbygningen med en eldre bygning. Denne bygning kan ha vært den første kirke på stedet – antakelig en trekirke. Den er foreløpig ikke sporet fordi det ikke ble gravd på utsiden av den nåværende kirke.

I *Kinsarvik kirke*, Hardanger, var forholdene annerledes. Rundt en eldre trekirke ble det her reist en rektangulær steinkirke omkring 1200 eller litt før.

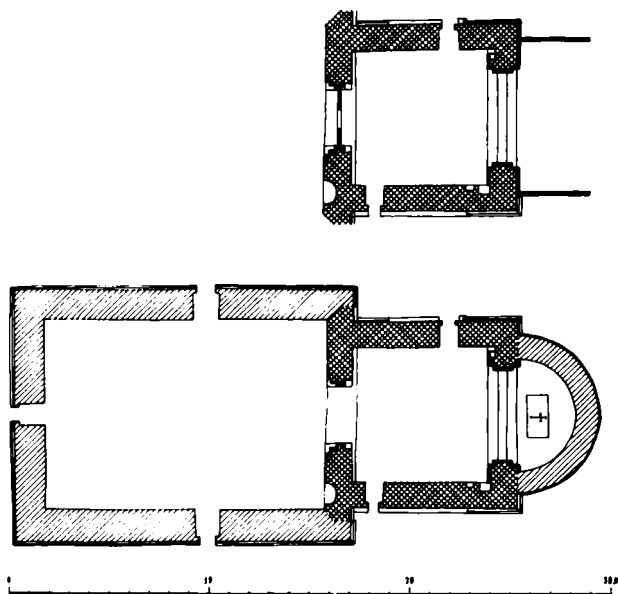

Fig. 2. Herøy kirke, Helgeland.

Øvre grunnplan viser byggetrinn 1, steinkirkens kor, med åpning i øst mot eldre trekirke (?) og lukket korbueåpning i vest. Nedre plan viser den fullt utbygde steinkirke.

Steinkirkens grunnplan var stukket ut fra trekirkens hjørner, hvilket resulterte i at den fikk samme akse og samme skjevheter som trekirken. Noe senere, etter en brann, ble et stort, rektangulært kor bygget til (Christie 1961).

Hvorfor det ble gjort slik i Kinsarvik er vanskelig å svare på. Det var ikke arkeologiske holdepunkter for å fastslå om den eldre trekirken hadde noe særskilt kortilbygg eller ei. Utgraveren – Håkon Christie – heller nærmest til den oppfatning at den hadde det, men hvis det ikke var tilfellet, *kan* det ha vært trekirkens form som bestemte steinkirkens opprinnelige form. Den rektangulære formen er ellers helt enestående for en så tidlig landsens sognekirke av stein.

3. Kirkenes innredning

Et annet problemkompleks angår kirkenes faste innredning i middelalderen. Innredningen ser ut til å ha endret seg i løpet av perioden. Hva besto endringene i, og hvorfor ble de iverksatt?

Kirkeundersøkelsene har frembragt et interessant, omenn fragmentarisk materiale. I Mære kirkes kor må det opprinnelig ha ligget et hellegulv i ett og samme nivå over hele koret. Alteret kan på denne tid ha vært skjermet av en stolpebåret baldakin. En rest av en mulig slik baldakinstolpe ble funnet.

I høymiddelalderen ble korinnredningen forandret. Baldakinen må ha blitt revet og gulvet i østre del av koret ble hevet 2-3 trinn opp over gulvnivået i resten av koret. Spor av tilsvarende baldakinstolper fantes foran alteret i *Eidsvoll kirke*. Også her ble alterpartiet ombygget i løpet av middelalderen. Det opprinnelige baldakin-alteret ble erstattet av et »høyalter« idet det ble anlagt trinn opp til alterpartiet fra korgulvet. Det gamle alter ble revet og gjenoppsatt på et fundament som ble anlagt i det høyere nivå (Lidén 1974).

Fig. 3. Lektorium, Kinn kirke, Sunnfjord. Foto Øivind Berger.

Spørsmålet er om ikke disse ombygningene kan ha sammenheng med endringer i messeliturgen. En undersøkelse med tanke på å klarlegge disse forhold, innbyr til et tverrfaglig samarbeide mellom kirkehistorikere og middelalderarkeologer.

Noe som ser ut til å ha vært karakteristisk for mange norske kirker, er bruken av *lektorier*. Vanligvis er det plassert lengst øst i skipet, foran korskillemuren. Det kan derfor også fungere som en korskranke. Over galleriet er triumfkrusifikset plassert. Under galleriet er det gjerne stuer for sidealtere og eventuelt et korsalter.

I det europeiske materialet er slike lektorier kjent først og fremst fra høy- og senmiddelalderen, og da fra større kirker med et flertallig presteskap, såsom klosterkirker og domkirker. I Norge har det eksistert lektorier i en rekke sognekirker allerede i 1200-årene. Noen av dem, for eks. lektoriet i Rygge kirke, Østfold, må være enda eldre. Det må være jevn gammelt med selve kirken som er oppført omkring 1150. Her, som i flere andre kirker, er det nemlig oppgang til lektoriet i selve korskillemuren. Den ble gjenåpnet i 1979. Seks av lektoriestolpene er idag brukt i takkonstruksjonen i skipet. Det er derfor mulig å rekonstruere lektoriet i grove trekk, men en slik rekonstruksjon er ennå ikke forsøkt.

Det har man derimot gjort med lektoriet i Kinn kirke, Sunnfjord. Dette lektoriet var praktisk talt helt bevart, bl.a. med fint utskårne felter som daterer det til 1200-årene. Det ble rekonstruert av arkitekt Berner omkring 1910 og senere justert i detaljene av Håkon Christie og Rolf E. Johansen (fig. 3) (Christie og Johansen 1975).

Spor av lektorier finnes i en rekke andre kirker, både steinkirker og stavkirker, og fortsatte bygningsundersøkelser vil antakelig kunne gi oss flere eksemp-

ler. En kartlegging av lektorier i Norge, kombinert med undersøkelser av forholdene i andre land, vil være en interessant oppgave. Grunnlaget er lagt av kunsthistorikeren Astrid Schetlein Johannessen i innledningen til sin avhandling om de utskårne relieffene i Kinn-lektoriet – (Schetlein Johannessen 1962), men nytt materiale er kommet for dagen siden da.

4. Sognekirke

Ett av de viktigste resultatene av de bygningsarkeologiske undersøkelsene de senere år, er differensieringen av begrepet »sognekirke«. Vi er blitt klar over at enkelte av disse kirkene må ha hatt visse tilleggskonsjo-

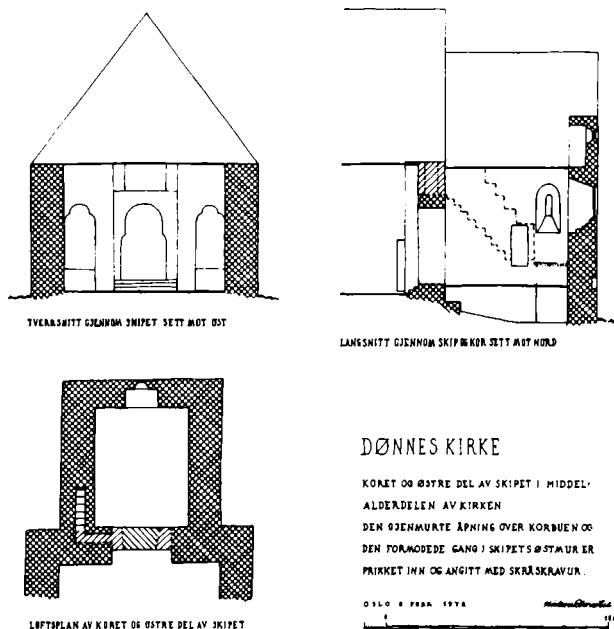

Fig. 4. Dønnes kirke, Helgeland.
Grunnplan og snitt av koret. Snitt av skipet sett mot øst. Spor av øvre åpning for et lektorium over korbuen. Trapper i korets nordmur med oppgang til lektorium og en øvre kapell-etasje over koret. Under koret grav(?)kjeller.

ner. Noen av dem må ha vært bygget som privatkirker for senere å bli sognekirker. Andre har vært bygget som kombinerte privat- og sognekirker. Her kan en del av kirken ha vært reservert kirkeherren (patronus). Disse forskjellige funksjoner har satt sitt preg på utformingen.

En slik kombinert sognekirke/privatkirke var kirken på *Dønnes*, Helgeland, som etter alt å dømme ble bygget av lendmannen Pål Vågaskalm – en av kong Håkon Håkonsons nærmeste rådgivere. Han døde i 1240.

Håkon Christies undersøkelser i 1966 viste at denne kirken må ha hatt en usedvanlig utforming (2). Koret må ha hatt tre etasjer (fig. 4), idet det foruten en kjeller var spor etter et spesielt innredet korloft. Loftrommet må ha fått lys fra et sirkelrundt vindu i østgavlen, og i den innvendige vindusnisjen må det ha stått et alter. Rommet har m.a.o. vært et kapell. En trapp i korets nordmur førte opp til kapellet som også må ha hatt forbindelse med et lektorium foran korskillemuren gjennom en øvre åpning over selve korbuken. Denne åpningen må også ha gitt visuell kontakt mellom loftskapellet og skipet.

Kjelleren under koret har antakelig vært en gravkjeller for kirkeherren og hans familie. En lang, lav, profilert åpning i østmuren har gitt lys inn til kjelleren.

Også i vestgavlen, som ble revet i 1866, var det trapp opp til et vindu midt i gavlen, men hvor trappen videre førte hen er uvisst. Et loft over hele skipet ville ha kollidert både med lektoriet og åpningen over korbuken.

Tingvoll kirke på Nordmøre må ha hatt samme utforming (fig. 5). Likeså *Sola kirke* på Jæren. Begge disse kirkene var stormannskirker. Typologisk sett må gruppen ha sammenheng med de såkalte »dobbelka-

pellene» som vi finner ute i Europa. Men spørsmålet om typens oppkomst og utbredelse er ikke utredet ennå.

5. Vestverk

Et annet spørsmål som i de senere år har fanget interessen, ikke minst i Danmark, er kirkeherrens innredning av kirkens vestparti. Spor av såkalte *vestverk* er nå også oppdaget i norske kirker.

En har lenge vært klar over at *Hamar domkirke* (fra 1100-årenes 2. halvdel) må ha hatt et tregalleri tvers over vestre del av midtskipet. Midtskipets vestre del har vært flankert av to tårn, og adkomsten til galleriet har skjedd gjennom åpninger i muren i tårnenes annetasjer.

Et liknende arrangement ser det ut til å ha vært i *Mariakirken* i Bergen. Også denne kirken er treskipet og har en to-tårnsfront. En graving i midtskipets vestre del i 1973 blottla fundamenter som viste at tårnene opprinnelig må ha vært planlagt med kvadratisk grunnplan (Lidén og Magerøy 1980). Rommet mellom tårnene ville da ha blitt smalere enn resten av midtskipet, som visuelt ville ha omfattet rommet fra tårnenes østsider til korskillemuren (fig. 6). Denne tårnutformingen ville ha gitt et kvadratisk langhus, symmetrisk om to akser i 90 graders vinkel på hverandre, og i det hele tatt en kirke som var bygget opp over kvadrater. Tårnene og rommet mellom dem ville ha skilt seg ut som et selvstendig bygningsparti i tilknytning til langhuset.

Nå ble denne planen åpenbart aldri realisert (bare på nordsiden ble det lagt fundamenter for et kvadratisk tårn), så det er fruktesløst å spekulere over hvordan man hadde tenkt seg utformingen av partiet mellom tårnene. Men det må være tillatt å fremheve at selve ideen bak et så selvstendig utformet vestparti er

Fig. 5. Tingvoll kirke, Nord-Møre.

Foto Lars Roede. Korets østgavl med klar etasjeinndeling. Det sirkelrunde vinduet i korets 2. etasje er et gjennomgående trekk i kirkene med »dobbelkor«. Bemerkt også »altanen« øverst i gavlen. Dens opprinnelige hensikt er ukjent.

nær knyttet til tanken om en eller annen form for et vestverk av kontinental type.

Isteden bygget man rektangulære tårn, og førte midtskipet frem til vestmuren i full bredde. Fullt integrert i midtskipet ble partiet mellom tårnene likevel ikke. Rent visuelt ble det fremhevet som en egen romenhet ved at det ble slått en bue tvers over midtskipet mellom tårnenes østmurer. I tillegg ble gulvet i midtskipets vestre del lagt 1-2 trinn lavere enn i resten av langhuset. Bjelkehull i høyde med triforielisten viser at det må ha vært bygget et galleri av tre tvers over rommet (som i Hamar), og i vestmuren ble det bygget en nisje som ble omgjort til vindu etter en brann i 1198 da midtskipshvelvene ble slått. Ved samme anledning forsvant tverrbuen mellom tårnene. Derved ble partiet mellom tårnene endelig fullstendig integrert i midtskipet.

Hva slags status Mariakirken hadde utover det å være sognekirke, er uklart. Bymøtet og bytinget var knyttet til kirkegården (senere til Maria gildeskåle som lå på kirkegården). Kirken må ha vært gildekirke for Mariagildet som etter alt å dømme var byens hovedgilde. Den kan derfor ha fremstått som byens hovedkirke, med plass til kongen eller hans representant på galleriet i kirkens vestre del.

Nok en av bergenskirkene må ha hatt et vestverklignende vesttårn. Det er Nikolaikirken, hvis vestre del ble fremgravd under tilsyn av B.E. Bendixen i 1895 (3). Bendixen tegnet en grunnplan av den utgravde del. Av den fremgår at vestpartiet kan ha vært flankert av små trappetårn. At kirken hadde et vesttårn i full bredde, verifiseres av et stikk fra ca. 1580 hvor kirken fremstår som ruin (fig. 7).

Nikolaikirken hadde åpenbart en viss tilknytning til kongemakten. En 1500-talls kilde forteller at kong Eystein (1103-23) funderte St. Nikolai kirke og »lod

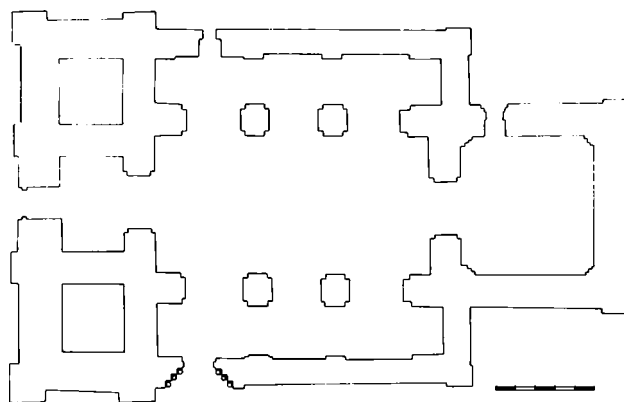

Fig. 6. Rekonstruksjonsskisse av Mariakirken i Bergen slik den opprinnelig var planlagt med kort langhus og to tårnsfront med kvadratiske tårn i vest. Planene ble ikke gjennomført.

Reysse och sette de Warrer ij Stoplenn« (4). Ifølge Bergens bylov spilte kirken også en rolle i forbindelse med bytinget. Når dette skulle settes, ble det ringt med klokken i Nikolai-kirken. Den varslet også når ilden på byens ildsteder skulle dempes for natten.

Andre norske kirker kan også ha hatt vestverklignende oppbygg. Igjen står vi overfor en interessant forskningsoppgave som omfatter både lokale bygningsundersøkelser og en sammenliknende del der de norske anleggene settes inn i en skandinavisk og europeisk sammenheng.

6. Toskibede kirker

Før vi avslutter denne vår oversikt over norsk kirkearkeologiske problemer og resultater i siste mannsalder, må nok en viktig, perspektivrik undersøkelse nevnes, nemlig Ole Egil Eides arbeide med de såkalt *toskibede kirkene* i Oslo (Eide 1973).

Fig. 7. Nikolaikirken i Bergen.

Utsnitt av kobberstikk fra ca. 1580. På den tid sto kirken som ruin, men vesttårnet i kirkens fulle bredde er ennå helt tydelig. Det har etter alt å dømme inneholdt en eller annen form for vestverk.

Avhandlingen er en av de få magistergrads-avhandlinger som har vært skrevet om kirkearkeologi i perioden. Denne kjennsgjerning avspeiler en svakhet i det norske miljøet: den manglende kontakt mellom Riksantikvaren og undervisnings- og forskningsmiljøene ved universitetene.

Eides avhandling behandler to kirker som må være blandt de aller tidligste steinkirkene som ble bygget i Norge. Begge ligger i ruiner; den ene – Klemenskirken – inne i det gamle Oslo, den andre – Edmundskirken – ute på Hovedøya, like utenfor byen, men helt isolert fra den. Edmundskirken ble klosterkirke for cistercienserne da de kom dit i 1147. Skipet i disse kirkene er delt i to av en midtre pilarrekke. Klemenskirken har tre pilarer, Edmundskirken to.

Tidligere ble det antatt at de to kirkene (samt Mariakirken ved kongsgården i Oslo, som har en klar håndverksmessig tilknytning til dem) var oppført i siste tredjedel av 1000-årene, og at de var resultatet av en eksotisk innflytelse fra sørøst-Europa som kong Harald Hardråde med sin tilknytning til Gardarrike og Bysantz, hadde introdusert (Kfr. Fischer 1950, s. 86 ff).

Eides undersøkelse tok i utgangspunktet sikte på å avgjøre om midtpilarene i de to kirkene var samtidige med bygningene forøvrig. Var de ikke det, ville jo bunnen falle ut av teorien om toskipetheten.

Det viste seg at pilarene *var* primære, idet de sto på et nettverk av rettviskryssende fundamenter som bandt inn i veggmurfundamentene. Pilarene sto imidlertid *ikke* på fundamentenes krysningspunkter. Eide kunne vise at Klemenskirken var planlagt med to pilarer, men fikk tre, og at Edmundskirkens to pilarer var trukket noe mot vest i forhold til fundamentkryssene, med den følge at avstanden mellom østre pilar og korsillemuren ble større enn pilaravstandene forøvrig.

Konklusjonen av undersøkelsen ble at disse kirkenes grunnplan egentlig tilsvarer den vanlige sognekirkeplan med kor og enkelt skip, men at ønsket om å slå *hvelv* over skipene resulterte i at disse ble planlagt med midtpilarer fordi det så tidlig var teknisk umulig å slå hvelv over et spenn på de ca. 10 m som tilsvarer skipenes bredde. At pilarene ble flyttet i forhold til fundamentkryssene, og at Klemenskirken fikk en ekstra pilar, kan forklares ut fra ønsket om å oppnå *kvadratiske* hvelvtravéer – noe de åpenbart ikke kan ha tenkt på fra begynnelsen av. Klemenskirken fikk 8 slike travéer, mens Edmundskirken fikk 4 pluss 2 rektangulære travéer lengst øst i skipet. Hvordan hvelvspørsmålet eventuelt ble løst i Edmundskirkens østre del, er uvisst. G. Fischer har antydning et tverrgående tønnehvelv.

Eide understreker, liksom Fischer, at de to kirkene, samt Mariakirken ved kongsgården, har så meget til felles m.h.t. muremåte og steinmateriale at de må være oppført noenlunde samtidig og av samme gruppe håndverkere. Han stiller også opp en relativ kronologi for dem, og daterer hele gruppen til tidsrommet 1080/90 – 1120.

Fra å være en eksotisk gruppe i tidlig norsk steinarkitektur er da disse kirkene, takket være Eides undersøkelser, blitt viktige holdepunkter i diskusjonen om hvor og når de eldste *hvelv* i Skandinavia ble bygget. Kirkene i Oslo synes å være noenlunde samtidige med de eldste hvelvede kryptanlegg i Sør-Skandinavia, og bør i prinsippet sammenstilles med slike anlegg selv om det ikke er tale om regulære krypter i de to Oslo-kirkene.

7. Slutning

Norsk bygningsarkeologi i perioden 1950-80 har omfattet mere enn det som her er omtalt. Bl.a. kan nev-

nes profilstudier med tanke på å utvikle prinsipper for sammenlikning av bygningsprofiler (Fischer et al. 1980, s. 163 ff). Dette studiet vil i stor utstrekning måtte bli en norsk spesialitet fordi man innen det sørskandinaviske teglområdet ikke opererer med så varierte og kompliserte profiler som innen det engelskpåvirkede huggensteinsområdet i 12- og 1300-årenes Norge.

Med vilje har jeg aksentuert fremstillingen – unødig sterkt, vil kanskje noen hevde. Skillet før/etter 1950-årene kan ha blitt for sterkt understreket. Jeg skylder derfor å tilføye at vi også innen siste mannsalder har sett betydelige forsøk på å sammenfatte kunnskap innen viktige felt av norsk middelalderarkitektur. Det er i denne sammenheng nok å nevne Roar Hauglids bøker om stavkirkene og laftearkitekturen (5) og den nye norske kunsthistorien. På samme måte ble betydningsfulle bygningsarkeologiske undersøkelser gjennomført lenge før 1950 – bl.a. av Gerhard Fischer.

Noter

1. Se litteraturlisten.
2. Coldevin 1974 og utrykte innberetninger fra Håkon Christie i Riksantikvarens arkiv.
3. F.M.F.Å.B. 1895, s. 38 ff.
4. Bergen Fundas, utg. av Mikjel Sørli. Bergen 1957, s. 31.
5. Se litteraturlisten.

Litteratur

Forkortelse

F.M.F.Å.B. = Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok.

Bendixen, B.E.: Udgravningen paa Nicolaikirkens tomt i Bergen. F.M.F.Å.B. 1895.

Bugge, A.: »Norge«. Nordisk kultur, b. 23. København 1933.

Samme: The Origin, Development and Decline of the Norwegian Stave Church Acta Archaeologica b. VI. 1935.

samme: Arkitektur, norsk kunsthistorisk forskning i det 20. århundre. Festskrift til Harry Fett, Oslo 1945.

Christie, H.: Kinsarvik kirke og dens restaurering. F.M.F.Å.B. 1961.

Samme: To romanske Helgelandskirker, Alstahaug og Herøy. Årbok for Helgeland 1973.

Christie, H. & Rolf E. Johansen: Lektoriet i Kinn kirke. F.M.F.Å.B. 1975.

Coldevin, A.: Dønnes kirke gjennom 800 år. 1974.

Dietrichson, L.: De norske stavkirker. Kristiania 1892.

Eide, O.E.: De toskipede kirker i Oslo. Stensilert magistergradsavh. Oslo 1973.

Fett, H.: Norges kirker i middelalderen. Kristiania 1909.

Fischer, G.: Oslo under Eikaberg, Oslo 1950.

Samme: Domkirken i Stavanger, Oslo 1964.

Samme: Utstein kloster, Stavanger 1965.

Samme: Domkirken i Trondheim, b. 1-2, Oslo 1965.

Samme: Erkebispegård – kongsgård – erkebispegård. F.M.F.Å.B. 1975.

Fischer, G. et al.: Norske kongeborger, b. 2, Oslo 1980.

Hauglid, R.: Norske stavkirker. Dekor og utstyr. Oslo 1973.

Samme: Norske stavkirker. Bygningshistorisk bakgrunn og utvikling, Oslo 1976.

Samme: Laftekunst. Laftehusets opprinnelse og eldste historie, Oslo 1980.

Lidén, H.-E.: Utgravningen av Mære kirke. Nord-Trøndelag Historielags årbok 1969.

Samme: Eidsvoll I, fra romansk til nyromansk, Oslo bispedømme 900 år, Oslo 1974.

Lidén & Magerøy: Norges kirker, Bergen, b. 1, Oslo 1980.

Schjetlein Johannessen, A.: Kinn kirkes lektorium og dets plass blant norske middelalderlektorer. Årbok for Universitetet i Bergen, Humanistisk serie 1961 nr. 6. 1962.